

РОЗДІЛ 8 ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 165.742:316.42(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.34.2.31>

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВИМІРИ В МАЛІЙ ПРОЗІ ГЕО ШКУРУПІЯ І ЛУ СІНЯ (鲁迅)¹

THE EXISTENTIAL DIMENSIONS IN THE SHORT PROSE OF GEO SHKURUPIY'S AND LU XUN (鲁迅)

Ван Сяоюй,

*orcid.org/0009-0000-4841-9888**кандидат філологічних наук,**викладач факультету української мови**Сичуаньського університету іноземних мов (Китай)*

Стаття присвячена вивченню екзистенційних вимірів малої прози Гео Шкурупія і Лу Сіня. Так у творах Гео Шкурупія «Переможець дракона» (1925), «Ми чистимо картоплю» (1931), «Чорна неміч» (1931), «В долині ріки Іро» (1932), Лу Сіня «Достеменна історія А-к'ю» (1921), «Щоденник божевільного» (1918), «Щаслива сім'я» (1924) розглянуто образ «маленької людини» як культурний архетип активного борця за справедливість, любов і щастя. Утім в українського і в китайського митців подвиг «героїчного вчинку» простої людини наскрізь пройнятий екзистенційною проблематикою, а відтак розвінчуються стереотипи його сприйняття. У дослідженні порушено проблеми вибору людини в «межовій ситуації», а також неусвідомлюваних психічних процесів і їхню роль у поведінці героя. З погляду екзистенціалізму наведені паралелі творів не тільки за аналогією, а й за контрастом, де домішується загадка менталітету людини Європи і Далекого Сходу. Адже діалектика душі значно глибша і складніша від розумових процесів виведення її нових наукових суджень. Людина чи бідна, чи заможна стає заручником у своїх пристрастей до збагачення. Різниця полягає лише в тому, що в одних є така життєва необхідність, а в інших – її немає. Художня типізація індивідуального і соціального характерів персонажів у белетристиці Гео Шкурупія і Лу Сіня передбачає момент «екзистенційного відбору». Звідси – висновок: сутність ментальності українського письменника проявляється в тяжінні до індивідуальної свідомості, натомість китайського – до колективної. Однак у статті здебільшого акцентовано на екзистенційній універсалізації образів-символів творчості митців, на те загальне, що присутнє в будь-якій культурі.

Ключові слова: екзистенційні виміри, особистість, смисл життя особистості, гуманістична мораль, любов, справедливість, автор, герой, прототип, образи-символи культурологічний простір, система цінностей, версалії.

The article is devoted to the study of existential dimensions in the short prose of Geo Shkurupiy's and Lu Xun. In the story by Geo Shkurupiy «The Dragon's Winner» (1925), «We peel the potatoes» (1931), «Black Weakness» (1931), «In the valley of the river Iro» (1932) and the story by Lu Sinya «The True History of the Aung» (1921), «Diary of a Madman» (1918), «The Happy Family» (1924) the image of the «little man» as an archetype of an active fighter for justice, love and happiness is considered. Both Ukrainian and Chinese writers describe the «heroic deed» of a common man existential problems, and thus stereotypes of his perception are debunked. The study raises the problems of a person's choice in the «boundary situation», as well as unconscious mental processes and their role in the character's behavior. From the point of view of existentialism, parallels of works are presented not only by analogy, but also by contrast, where the riddle of the human mentality of Europe and the Far East is mixed. After all, the dialectics of the soul is much deeper and complicated than the inference of scientific judgments. A person, no matter poor or wealthy, becomes a hostage of his passion for enrichment. The only difference is that some have such a vital need whereas others do not. However, artistic typology of the individual and social nature of characters in artistic writings by Geo Shkurupiy and Lu Xun involves «existential selection». Hence, we may conclude that the essence of mentality of the Ukrainian writer manifests itself in the tendency towards individual consciousness, whereas Chinese authors tend to the collective. However, the article focuses mostly on the existential universalization of symbolic images of the writers under consideration, on general notions present in any culture.

Key words: the existential dimensions, personality, the meaning of an individual's life, humanistic morality, love, justice, author, character, prototype, images-symbols.

Постановка проблеми зумовлена необхідністю перегляду і реструктуризації екзистенційних категорій людського буття в малій прозі Гео

Шкурупія і Лу Сіня, незважаючи на різноманітність світоглядно-культурних парадигм народів Заходу і Сходу. Творчість обидвох письменників, які

¹ Університетський науково-дослідний проект (sisu202313)

жили і творили у єдиномісся, об'єднувала передусім епоха революційних змін. Вони були предтечею своєї сучасної вітчизняної літератури перших декад ХХ ст. У цьому зв'язку доцільно розглянути типологію текстів українського й китайського письменників та екзистенційні виміри їхньої творчості, які охоплюють усі сфери життя людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. За концептуальними баченнями багатьох провідних українських та китайських вчених, зокрема, Я. Гординського, О. Ільницького, А. Яшека, О. Кіктенка, А. Печарського, Я. Цимбал, Лу Сюнь Чжуаня, Ван Жунь-хуа, Фан Сян-дуня, Лін Чжі-хао, образ «нової людини» став альфою і омегою формування екзистенційного дискурсу літератур Заходу і Сходу. З огляду на міжнаціональні культурологічні зв'язки відповідну типологічну мотивацію обумовлюють і ті факти, що чимало українських письменників, зокрема Гео Шкурупій, були ознайомлені з творчістю китайських письменників.

Мета статті. Метою дослідження є виявлення спільних екзистенційних мотивів у малій прозі Гео Шкурупії і Лу Сіня. Внаслідок цього точкою біфуркації нашої інтерпретаційної стратегії белетристики обидвох митців є основний постулат екзистенційного світогляду їхніх героїв: екзистенція (існування) передуює есенції (сутності).

Виклад основного матеріалу. У своїх творах український і китайський письменники прагнули збагнути справжні причини трагічної невлаштованості людського життя. Так у творах «Чорна неміч» (1931), «Ми чистимо картоплю» (1931), «Переможець дракона» (1925), «В долині ріки Іро» (1932) Гео Шкурупії, а також «Щоденник божевільного» (1918), «Достеменна історія А-к'ю» (1921), «Щаслива сім'я» (1924) Лу Сіня, розглянуто образ «маленької людини» як культурний архетип «активного борця» за щастя, любов і справедливість. Утім подвиг «героїчного вчинку» простої людини наскрізь пройнятий екзистенційною проблематикою вибору головного героя в «межовій ситуації». Часто для перемоги потрібна боротьба із самим собою.

Цікаво, що в оповіданні «Переможець дракона» Гео Шкурупій зумів передбачити перемогу простого китайського народу і Комуністичної Партії Китаю над тогочасною несправедливою владою «Гоміньдана», що символічно уособлює в творі страшного, залізного дракона – паротяга. Але автор розглядає перемогу простого китайського народу в екзистенційному ключі повсякденного існування. Це передусім перемога над самим собою – над своїм страхом і відчаєм.

Предмет розповіді – особистість і водночас суспільно вагома масштабність проєкції зображаного: «Хай скигнуть і вис радіо, хай гудуть телеграфні стовпи, хай проносяться з гуркотом скажені дракони-поїзди, хай крутить своїм хвостом і вдивляється в ніч огняними очима паротяг, – Тен-Гу вже не боїться, він звик до темних, мов вугіль, ночей... <...> Тен-Гу добре знає, що, коли він хоч на хвилину присяде де-небудь у зручнішому місці, – як боги сну заморочать йому голову дивними краєвидами і фантазіями, а страшний дракон вчинить йому яку-небудь неприємність. <...> Сидить маленький китаєць на бильцях, вартує ніч, а ніч чигає на китайця, щоб вчинити йому яку-небудь неприємність, і так силкуються вони перемогти один одного» [5, с. 204–205].

Так кочегар Тен-Гу, що уособлює лідерські якості робітничого класу китайського народу, зумів подолати в собі екзистенційну приреченість, відчай і зневіру. «Бо інших товаришів не видно, вони зовсім стерлись серед вугілля, – їх багато. Тут і Фен-Зін, Цзянь-Сянь і Ван-Хунь, і багато інших. Вони страшно втомились і майже мертві, всі їх можна прийняти за великі відламки камінного вугілля у великій чорній пустелі естокади» [5, с. 204].

Тут порушена проблема екзистенційного часу, соціального випробовування і становлення людини. Крім цього, слід зазначити великий інтерес українського письменника до тогочасного життя і культури Китаю. В оповіданні «Переможець дракона» Гео Шкурупії відображено не так революційні події Піднебесної, як внутрішню «революцію» душі героя. Прості люди уподібнюються *відламкам камінного вугілля*. Їхнє життя стає мов чорна пустеля естокади, а час мчить паротягом в легко-червону даль надзвичайного щасливого майбутнього, яке можливе, леше тоді, коли перемогти в собі страх перед страшним, залізним драконом.

Образ залізного дракона уособлює несправедливий тогочасний суспільний лад, який непомітно пожерає людину, немов паротяг вугілля. Усі люди мимоволі стають жертвами того страшного звіра. Відповідні думки і пошуки Шкурупіїв героїв мають художні паралелі і в оповіданні «Щоденник божевільного» Лу Сіня, в якому головний герой глибоко переконаний, що живе поміж людоджерів і що рано чи пізно і його самого з'їдять. Автор у монологах використав прийом незрозумілих намірів, сумнівів, недомовленостей і натяків персонажів, що виконують особливу функцію втаємничення й напруженості епізодів. Так письменник очима божевільної людини

воліє показати, що за буденною ширмою справедливості, моралі й так званої доброти приховано здичавілий жорстокий світ, де сильніший пожирає слабшого. Герой воліє схопитися бодай за соломинку морального порятунку, відкрити очі людям, допомогти їм усвідомити жахливий стан їхніх душ. Проте всі його намагання – марні, і він із розпачем і тугою в серці промовляє: «Я, чие минуле нараховує чотири тисячі років людоджерства, лише тепер зрозумів, як важко знайти справжню людину! Може, ще є діти, які не їли людей? Врятуйте, врятуйте дітей!..» [1, с. 25–26]. Так закінчується оповідання. Насправді ж у ньому значно більше людяності, ніж людоджерства! За словами одного із сучасників, твір справляє враження «бомби, кинуті в табір феодальних сил».

Доцільно зіставити лейтмотив «Щоденника божевільного» Лу Сіня з екзистенційною кризою людства, що містить у собі гіпотезу З. Фрейда про виникнення тотемізму, пов'язане з убивством і актом поїдання синами авторитарного батька; унаслідок цього виникло почуття провини. «Тотемічна трапеза, – на думку психоаналітика, – можливо, була першим святкуванням людства, а також повторенням і спогадом цього знаменного злочинного діяння, від якого багато взяло своє начало: соціальні організації, моральні обмеження й релігія» [2, с. 126]. Звідси – виникнення й формування на світанку цивілізації екзистенційної кризи: почуття провини, ізоляваності й самотності, що породжує Едіпів комплекс. Так виникла, на думку Фрейда, найфундаментальніша екзистенційна дихотомія людства – це дихотомія між життям і смертю, що породило несвідоме почуття провини

Провідна ідея «Щоденника божевільного» Лу Сіня не лише узгоджується із Фрейдівською гіпотезою про екзистенційну кризу, первісне виникнення Над-Я індивіда чи моральним обличчям суспільства, а і якоюсь мірою кидає їм виклик, коли герой запитує себе: «Що ж це – споконвічна звичка не вважати людоджерство за злочин чи цілковита втрата совісті, коли людина ладна свідомо чинити злочин?» [1, с. 22].

Подібну проекцію колективного несвідомого, де панує страх і правило «виживання сильнішого», характеризує й Гео Шкурупій в новелі «Ми чистимо картоплю»: «Є велика сила, що перебуває в крові будь-якої живої істоти – це страх... Страх – це містика фізіології. Він засліплює очі й дурманить мозок, як релегія. Страх – це єдина релігія всіх безвірників. І як у релігії є відступники, так серед безвірників є ті, що не бояться страху. Таких людей звать героями.

Люди майбутнього всі будуть героями. Бо вони нічого не боятимуться. А тепер ще страшно навіть прочитати книжку, яку не так написано, як до цього звикли» [5, с. 18].

Китайські мотиви екзистенційних вимірів в малій прозі Гео Шкурупія звучать і в оповіданні «В долині ріки Іро», в якому представлено сновидіння робітника-китайця, що розкриває внутрішній світ його душі. Сновидіння героя пронизане історією його колишньої професії золотошукача і підсвідомим бажанням збагатитися. «Йому снилось, що його вбивають. Після довгих, важких мандрів серед дикої природи він нарешті знайшов у долині ріки Іро золоті розсипини...» [4, с. 33].

Але в тексті сновидінню, за висловом самого автора, потиставляється «реальний» сон. Сновидіння мета-морфізується в дійсність, що проявляється в ламанні предковичних стереотипів щодо нездійсненої мрії будівництва моста над річкою Іро. Наприкінці твору китаєць приєднується до лав будівників світлого майбутнього, стаючи прихильником усього нового. Таким чином автор дає змогу збагнути, що сенс земного багатства полягає не в егоїстичному самозбагаченні людини, а в її трудомісткій праці на благо усього суспільства.

Екзистенційний мотив колективного неусвідомленого, імпульсів Реального та Уявного мають місце і в сюжетній канві «Достеменною історії А-к'ю» Лу Сіня. Кожний епізод твору ставить проблеми: суспільство–особа–справедливість. Автор не засуджує поведінки своїх героїв, а лише проникливо аналізує їх настрої і помисли.

Ось один із завершальних фрагментів твору: «Що стосується колективної думки, то у Вейчжуані всі сходилися в одному: А-к'ю був негідником. Безпрецедентним доказом того – його смертна кара. Якщо він не був би негідником, то невже його могли б розстріляти? Суспільна думка в місті також не схилилася на його користь. Майже всі залишилися невдоволеними, вважаючи, що розстріл не таке вже й цікаве видовище, як відрубання голови. А втім, що за дивний смертник! Його так довго возили по вулицях, а він не проспівав жодної пісні! * Даремно за ним стільки ходили, лише час згаяли...» [10, с. 182].

У луснівській нарації текстуального простору індивідуального і соціального характеру персонажів проблема сприйняття, судження, оцінювання тих чи інших учинків інтерпретується як криве дзеркало суспільства – його спотворена духовно-моральна сутність. Адже за Ж. Лаканом «бажання визнання» панує в світі Уявного, яке пов'язане із пошуком цілісності Я людини.

Як бачимо, через почуття ненависті народ-суб'єкт проектує свій образ на засудженого до страти А-к'ю. Це відбувається на несвідомому рівні з метою позбутися від почуття провини. Тому люди переконують себе в тому, що «якщо він не був би негідником, то невже його могли б розстріляти» [10, с. 182].

Такий спосіб подачі інформації Отто фон Бісмарк називав «умінням брехати за допомогою правди». Але в художньому контексті відповідний самообман людей – це насправді прихована агресивність, садизм, який волає: *Panem et circenses* (хліба та видовищ)! Ось що потрібно було загалу: «Майже всі залишилися невдоволеними, вважаючи, що розстріл не таке вже й цікаве видовище, як відрубання голови» [10, с. 182].

Подібні паралелі деградації суспільства простежуємо і в оповіданні «Чорна німеч» Гео Шкурупія, де автор змальовує картину здичавіння регулярної частини якоїсь невідомої армії, котра метаморфізується у вовчу зграю. Усі жажиття війни проходять повз спогади і хворобливу уяву ліричного героя, якого зачинили в сірій кімнаті шпиталю. Він часто розмірковує над екзистенційними вимірами своєї нудьги: «Кажуть, що нудьга з'являється без усіляких причин, без усякого тла. І я теж так само думав, але це неправда. Нудьга – це хвороба, тяжка хвороба, бо від неї немає ліків. А причин у неї безліч» [5, с. 190–191].

Роздуми героя нагадують якоюсь мірою лейтмотив роману «Нудота» Жана-Поля Сартра, в якому французький письменник утілює засадничі питання філософії екзистенціалізму, відповідей на які він, як і його герой Антуан Рокантен, дошукувався впродовж усього життя. Він фіксує на папері свої роздуми про абсурдність буття і нудотні міркування про ворожість доквілля.

У чому ж причина цієї «екзистенційної» нудьги!? Відповідь на це питання Гео Шкурупій шукає в соціальній деструктивності суспільства. Адже агресивність несвідомого, що виражається людьми як егоїзм, за Ж. Лаканом, означає недооцінку іншого у світі «власного Я», а відтак відсутність любові у перенесенні (за законом задзеркалля).

Ця збіжність дуальної інтроєкції простежується і в «Достеменній історії А-к'ю» Лу Сіня, в якій автор з'ясовує і кримінальну тенденцію екстерналізації у екзистенційних вимірах проблеми: суспільство–особа–справедливість. «Але, збіднюючи людину докорами й картаннями, – слушно відзначала К. Горні, – роблячи її мстивою і сповненою острахом перед іншими людьми, екстерналізація замінює внутрішні кон-

флікти зовнішніми, докладніше, вона вкрай посилює той конфлікт, який і послужив першопричиною відруху, приводячи в дію весь невротичний процес: конфлікт між індивідом і зовнішнім світом» [7, с. 146].

Відповідний механізм соціопсихологічного вияву простежується і в А-к'ю. Вернувшись із міста у рідне село Вейчжуан, він із насолодою розповідав як страчують людей: «– А бачили ви, як відрубують голову, – несподівано спитав А-к'ю. – Ой, красиво революціонерів... О-о, це видовище! <...> Усі завмерли при таких словах. <...> – Ш-ша... – прошипів А-к'ю, імітуючи свист меча» [10, с. 84].

Ці розповіді так вразили односельчан, що А-к'ю відразу здобув серед них велику повагу. Утім революція, бунтарство, заколот для нього – це не зміна соціального устрою, а передусім засіб помсти негідних йому людей, розвага, підвищення власного авторитету і т. п. Він уявляв як його покличуть до революціонерів і всі, стоячи на колінах, будуть просити в нього пощади. Але він нікого не слухатиме, а лише розмірковуватиме кого залишити в живих, а кого ні. Однак герою не судилося приєднатися до революціонерів. Він проспав політичний переворот у своєму селі і дуже шкодував з цього приводу, обурюючись, що його не покликали. «Невже, – думав він, – вони ще не знають, що я вирішив перейти на бік революціонерів?» [10, с. 132].

Саме ім'я героя А-Q – безпритульного наймита, який немає ні дому, ні прізвища, викликає певні смислові психолінгвістичні асоціації. Адже префікс «А» в китайській мові інколи використовували в особових іменах при безцеремонному зверненні до людини, а «Q» має вигляд косички, яку носив на голові герой. У цій авторській «грі слів» літературні критики вбачали передусім гостру сатиру на буржуазну революцію в Китаї 1911 року, внаслідок чого було повалено маньчжурську династію Цин і відбулося проголошення республіки.

Якщо говорити про екзистенційні виміри в малій прозі Гео Шкурупія і Лу Сіня в аспекті дихотомії життя і смерті, любові і ненависті, то на перший план виступає комплекс думок, які називають сьогодні ідеями громадянського гуманізму. На думку американського психоаналітика Е. Фромма, є два основні шляхи пізнати таємниці соціального «Я» людини: конструктивний, що проявляється в любові і деструктивний – в ненависті. Літературний твір як результат метаморфоз цих феноменів людини – єдиний в своєму роді, що дає емоційне та інтелектуальне враження їх художнього синтезу й аналізу.

Щоправда типізація та індивідуалізація зображуваних характерів у творах Гео Шкурупія і Лу Сіня передбачає момент відбору, що об'єктивно пов'язаний із світоглядно-екзистенційною проблемою схожості та відмінності між народами Сходу і Заходу – їхнього дуалістичного й моністичного розуміння добра і зла.

Е. Фромм витлумачував у термінах фундаментальну відмінність цих екзистенційних установок так: «Від часів Арістотеля західний світ дотримується логічних принципів його філософії. Ця логіка ґрунтується на законі тотожності ($A \in A$), законі суперечності ($A \notin \text{не-}A$) та законі вилученого третього (можливі тільки A і $\text{не-}A$, третього бути не може)» [3, с. 112–113]. Арістотель дуже чітко пояснив свою позицію: «Неможливо, щоб те саме в той самий час було і водночас не було притаманне тому самому в тому самому аспекті. Якщо нам треба надати якісь уточнення для уникнення діалектичних заперечень, нехай їх буде додано. Таким чином, це найбільш достовірний принцип з-поміж усіх...» [6, с. 234].

«На противагу логіці Арістотеля, – як писав Е. Фромм, – існує так звана парадоксальна логіка, в якій стверджують: A і $\text{не-}A$ не виключають одне одного як предикати X . Парадоксальна логіка переважала в китайському й індійському мисленні, у філософії Геракліта, а відтак під іменем діалектики стала філософією Гегеля і Маркса». Основний принцип парадоксальної логіки чітко описав Лао-цзи: «Слова, що є істинними, здаються парадоксальними» [8, с. 86], а також Чжуан-цзи: «Я це також не-Я, не-Я це водночас я». Ці формулювання парадоксальної логіки є позитивними: це так і не так. Інше формулювання негативне: це ані так, ані не так. Перше формулювання можна знайти в даосизмі, у Геракліта і знову-таки в гегелівській діалектиці, друге часто трапляється в індійській філософії. [3, с. 113–114].

Парадоксальна логіка, в основі якої лежить принцип полярності, стверджує, що людина може одночасно бути духовно багатою і матеріально бідною, любити і ненавидіти, тому «духовне багатство» і «соціальна бідність», «любов» і «ненависть» є різними аспектами однієї і тієї ж системи [див: 9], а звична – запевняє, що «духовне багатство» і «соціальна бідність», «любов» і «ненависть» є діаметрально протилежними, абсолютно різними і непримиренними станами душі, тому вони не мають нічого спільного між собою.

Яскравим прикладом цієї екзистенції «любви-ненависті» і «духовного багатства-соціальної бідності» є оповідання «Щаслива сім'я» Лу Сіня. На перший погляд в родині начебто усе гаразд:

шлюб по любові, чоловік – письменник-інтелектуал, жінка – прекрасна господиня і здорова трирічна дівчинка, а з іншого – усе натягнуто і штучно. Наведемо декілька фрагментів з оповідання, які відображають усю суть їхніх стосунків:

«Щаслива сім'я! Прислухаючись до плачу дівчинки, він подумав:

«Дитина у них буде пізніше, буде пізніше. А може краще, щоб дітей узагалі не було? У бездітних завжди так чисто... Або краще подружжю жити в готелю на всьому готовому. А у одинака ще чистіше...»

Плач ставав усе частішим. Він встав і прислухався крізь гардину.

«Не завадило ж Марксу дитячі крики написати «Капітал», – продовжував розмірковувати, – але Маркс був великою людиною...» [див. 11].

Як бачимо, екзистенційний вектор творчості Лу Сіня часто прямує і до психологічних пошуків самого героя письменника. Адже бінарні опозиції персонажів, їхня індивідуальна особливість перетворюються у двоєдиний інструмент для з'ясування якихось стосунків спільної ситуації.

Загалом екзистенційний дивосвіт малої прози китайського письменника Лу Сіня і українського – Гео Шкурупія пройнятий гуманістичною психологією, носить актуальний характер і в сучасних умовах нашого суспільства.

Висновки. На прикладі дослідження малої прози Гео Шкурупія і Лу Сіня можемо стверджувати, що пізнавальне осягнення екзистенційних вимірів творчості українського та китайського письменників перебуває у міжкультурному діалозі народами Заходу і Далекого Сходу. Такі художні паралелі пов'язані передусім із екзистенційною парадигмою пам'яті, що мають міжкультурний та позачасовий характер.

З погляду філософського екзистенціалізму порівняльна характеристика творів «Чорна неміч», «Ми чистимо картоплю», «Переможець дракона», «В долині ріки Іро» Гео Шкурупія, а також «Щоденник божевільного», «Достеменна історія А-к'ю», «Щаслива сім'я» Лу Сіня дає можливість пізнати різноманітні світоглядно-культурні моделі індивідуального і соціально-го характеру людини. В основі творів українського та китайського митців порушено проблему Самості людини, що містить у собі гармонійну єдність особистого почуття та громадського обов'язку.

Отже, доходимо висновку, що дослідження екзистенційних вимірів художньої прози Гео Шкурупія та Лу Сіня відкривають нові горизонти і перспективу для сучасного порівняльного літературознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лу Сінь. Твори. Перекл. з кит. Київ: Дніпро, 1981. 271 с.
2. Фройд З. Тотем і табу. Перекл. з нім. Харків: Фоліо, 2019. 272 с.
3. Фромм Е. Мистецтво любові. Перекл. з англ. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.
4. Шкурупій Г. Монгольські оповідання. Харків: Вид-во Рух, 1932. 97 с.
5. Шкурупій Г. Проза. Т. 1. Новелі нашого часу. Prose. Tome premier. Les nouvelles de notre temps. Харків – Київ: Держ. вид-во «Література і мистецтво», 1931. 211 с.
6. Aristotles *Metaphysics*, Columbia University Press, New York, 1952. 394 p.
7. Horney K *Our inner conflicts, a constructive theory of neurosis*. Norton, New York, 1992. 250 p.
8. Lao-tse, *The Tito Teh King, The Sacred Books of the East*, ed. by E Max Mueller, Vol. XXXIX, Oxford University Press, London, 1927, P. 56–120.
9. 季广茂. 灵魂的秘密:精神分析的社会史和文化史[M]. 金城: 金城出版社, 2013. 577页.
10. 鲁迅. 阿Q正传[M]. 广州: 花城出版社, 2009. 184页.